

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának
tanári testülete

Felelős szerkesztő KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Nevelés és gyakorlati lélektan.

(Tizennegyedik közlemény)

Akarás és indítékok. Ézelmi nevelés.

Megelőző közleményünkben mintegy „kívről-befelé“ haladó irányt követtünk: a személyiségnek legkülső kergét, a *viselkedést* vettük szemügyre és a külsőből hatoltunk a benső, lelki élet felé, keresve a viselkedésnek belső indító és mozgató okait. E benső okok összeségét, a külső viselkedésnek lelki alapjait egyetlen, de nagyjelentőségű szóban foglaltuk össze: az *önuralomban*. A külső viselkedésnek és a jellemnek egymással való összefüggése épen az egyén önuralmában jut kifejezésre. Jelen fejtegetéseinkben sem veszíthetjük el többé szem elől az önuralom nagyon fontosnak mutakozó fogalmát, annál kevésbbé, mert e lelki sajátág nemcsak a külső viselkedésnek alapja és nem csupán annyiban érdekl a nevelőt, amennyiben a növendék külső viselkedését is szabályoznia és nevelnie kell, hanem azért is, mert önuralom a *belső viselkedésre* is kiterjed, a benső lelki élet nevelése szempontjából tekintve is nagyfotosságú, mint erre legújabban *M. Wilfert* könyve (*Psychologie und Pädagogik der Selbstbeherrschung*. Langensalza 1936.) is rámutat. (Nálunk *Mester J.* foglalkozott értekezésében az önuralom lélektanával (1. Magy. Psychol. Szemle. 1934.) Mielőtt az önuralomnak szerepét, jelentőségét és a nevelésben mutakozó nagy fotosságát a benső élet folyamataira nézve is elemeznénk, az *akarásnak* és főképen az akarat *indítékainak* szerepéről kell bővebben szolanunk, hogy célunkat, a jellemnevelés feltételeinek minél alaposabb megismerését, elérhessük. Az akarásnak és indítékainak vizsgálatával most már nem a kívülről befelé irányuló vizsgálatódás vonalát követjük, hanem egyszerre problémánk központjába helyezkedünk.

Az akarás, és különösen az akarás motivumai, indítékai annyira fontosak és jelentősek a jellemre nézve, hogy csekély túlzással szinte azt mondhatjuk: kinek milyenek az akaratindítékai, olyan a jelleme, — az ember jelleme egyenlő az ő motivumaival. A neveléslelektan feladatait az akarásnak, a jellemnek és az indítékoknak egész kérdésösszegével szemben tehát világosan fel kell ismernünk; tudnunk kell, hogy a jellemnevelés nagy részben megoldást nyer, ha a nevelő a növendék indíték-világára hatással tud lenni s azt (esetleg döntően) irányítani tudja. Másrészt a neveléslelektannak és a gyakorlati pszichológiának nagy önmérséklést kell tanúsítania az itt felmerülő kérdésekkel szemben és nem szabad az elméleti lélektan összes oly kérdéseibe belemerülnie, melyek az akarásnak, a motivációnak, az indítékok harcának, a választásnak s az akarat szabadságának problémáit ölelik fel. Ezen elméleti kérdések az általános lélektan körébe tartoznak (l. *Ranschburg: Az emberi elme*. II. köt. 1923. 119. és kk. ll.); belőlük e helyen csak annyi érdekliz az olvasót, amennyi jellem, akarás és motiváció lényegének megértéséhez szükséges, meg ahhoz, hogy e fogalmakból a nevelői gyakorlat számára bizonyos következtetéseket levonhassunk. Ezen azért csak néhány alapvetően fontos megállapítást tesszünk az akarás és motiváció lényegére vonatkozóan, anélkül, hogy e kérdések problematikájába mélyebben behatolni kívánánk.

1. Az *akarás* nevelésének kérdése már akkor eldőlt, ha állást foglalunk e lelki folyamat mibenlétének elméleti problémájában. Nem elégedhetünk meg azzal a régebbi felfogással, mely az akarást „előrelátó impulzusnak (vorausschender Trieb, *Ebbinghaus*)” tartotta csupán, vagy benne „adott tudattartalmak sorozatának passzív élményét” látta (*Münsterberg*), s azt tartotta, hogy az akarás nem egyéb, mint egy cselekedet „előrelátása”, mely maga után vonja a gyakorlati cselekvést is, vagyis inkább, „amelyre a cselekvés következik” (*Spencer H.*) stb. Az akarat nevelésének, — mely nagy részben egyezik a jellemnevelés körével — csak az újabb akaratelmélet adhat igazi alapot, mely az akarásban nem jasszív állapotok lepergését, vagy valamilyen tendenciáknak, vagy épen az érzelmeknek folytatódását látja, hanem egy *önálló, jól körülírható*, más lelki folyamatoktól *különböző* lelki folyamatot, melyet a *személyiség önállósága*, önelhatározó képessége és az *energetikus* jelleg határoz meg. A teljesértékű akarásfolyamat lényeges és sajátlagos mozzanatait, épen ezen előbb említett alapon, a következőkben állapíthatták meg: a) egy sajátos benső *hozzájárulásban*, — b) az ehhez kapcsolódó *elhatározásban* (választásban), és — c) az elhatározáshoz kapcsolódó *megvalósításban*. A megismerés az *én* tájékozódása, az érzelmek az *én* maga-érzései, az akarás az *én*

magavezetése, „az énes energiának centrális-következetes vezetője, vagy vezetettsége“; az ösztönben *nem az én vezet, hanem más erők*, — az egyes pszichés tendenciák és irányulások pedig *részleges* jellegűek, míg az akarásban a személyiség egysége jut kifejezésre. (Boda: Bevezető a lélektanba. 1934. 180. l.) Az akaratot egységes „képességekötegnek“ véve, kereshetjük annak *tulajdonságait*. Ezek a tulajdonságok, melyek a nevelésben is fontosak, a következőkben sorolhatók fel: az akarás *ereje* (ezt a legyőzendő nehézségek nagyságával mérjük), — a *kitartás* (ez az akaratnak időbeli jegye), — könnyebben, vagy nehezebben, gyorsabban, vagy lassabban történő, *kiváltódása* (elhatározásbeli tulajdonság), — *iránya, célja* szerinti eltéríthetetlen *állandóság, fegyelmezettség*, s ezek ellenkezői.

2. Az akaratfolyamat elemzésében felvetendő második kérdésünk így hangzik: *mi az, amihez az akarat hozzájárul?* E kérdés feltevésével érintjük az *indítékok* nagy problémakörét; előzetesen csak azt a tételt kell kimondani, hogy személyiségünk (akaratunk) az ösztönzések valamelyikére fejleszti ki a cselekvést. Indíték gyanánt kétféle jelenségcsoportot szoktak a pszichológusok felvenni: az első csoportba tartoznak azok a *szükségképi* erővel jelentkező „első“ *törekvések*, melyek valamely „jó“ megismeréséből minden megfontolás előtt, önkénytelenül, tehát szükségképen fakadnak és ösztönző hatással vannak minden megfontolás előtt, önkénytelenül, tehát szükségkép („felhívásjellegűek“ K. *Lemin*). Sokkal helyesebb azonban, ha nem ezeknek a szükségképi erővel jelentkező ösztönzéseknek adományozzuk az „indíték“ elnevezést, hanem ezen ösztönző törekvések közül csupán annak, vagy azoknak, amelyek elhatározásunkat kiváltják. Elhatározásunkat megszokta ugyanis előzni a „motivumok harcának“ nevén ismert jelenség, amely a nevelés szempontjából nagy jelentőséggel bír, — ámde ez a lelki harc és konfliktus voltaképen csak a többféle megismert jó és felhívásjellegű dolog *ösztönzései* között folyik le, nem az igazi *motivumok* között. Ennek a harcnak a *választás*, a *döntés*, az *elhatározás* vet véget, melyben egy oly ösztönző törekvés győzedelmeskedik, melyet ezért — utólagosan — „*legerősebbnek*“ szokás nevezni. A választás mindig két mozzanatot foglal magában: *megállítja* a többi ösztönzés működését, és *fenntartja a legértékesebbnek* ítélt ösztönzést. Az igaz választás és döntés ezen lelki tevékenysége, némelyek (pl. *Bagley*: Educational Values, 1926.) szerint nagyon ritka jelenség a mindennapi életben, mert életünk legnagyobb részben ösztöneinek, automatizmusaink és szokásaink szerint pereg le és csak nagy, fontos életproblémáinknál van szükségünk a „döntésre“; — mások ellenben úgy vélekednek (pl. *Millot*: Psychologie, Education. 1931. XVI. fejr.), hogy az akarás a lelki élet legtöbb folyamatába belejátszik és ezért nagyon fon-

tos annak irányítása és nevelése. Bármelyiket válasszuk is a két nézet közül, kétségtelen, hogy az akarat és jellem nevelésének az akarásfolyamat minden mozzanatára és tulajdonságára, tehát az indítékokra is, meg az elhatározásra is, ki kell terjeszteni.

3. Legcélszerűbb az az eljárás, ha külön vesszük vizsgálat alá a megismert vonzó dolgok és felhívásjellegek után fellépő *első, kényszerű törekvéseket*, ösztönzéseket, impulzusokat, — és ezektől függetlenül elemezzük a *valódi* indítékokat és szerepüket az akaratban és jellemben. Felmerül a kérdés, hányféle forrásból erednek ösztönző impulzusaink, s hogyan válnak indítékokká? — Könnyű megállapítani, hogy ily ösztönző impulzusok a *lelki élet minden köréből és rétegéből* egyaránt előtörhetnek és választásra sarkalhatják személyiségünket. A nevelés-lélektan feladatai közé tartozik, hogy lehető teljességükben áttekinthesse ezeket a forrásokat, melyekből akarati cselekvéseink indítékai fakadnak és mérlegelje erőfokukat, szerepüket és jelentőségüket a jellem alakulására. A gazdag lélektani és jellem-tani irodalomból két oly elsorolást találunk, melyek a mi céljainkra leginkább megfelelő csoportosítást nyújtvák. Ezek: *Klages* és *Bagley* műveiben találhatók.

Klages (Die Grundlagen der Charakterkunde, 1928. Der Geist als Wider-sacher der Seele. 3. köt. 1929/33. Grundlegung der Wissenschaft vom Aus-druck. 1935.) szerint különösen a személyiség mélyén tevékeny *törekvések*, az *érdeklődésnek alapirányai* szolgáltatják cselekvésünk és jellemünk legmélyebb *rúgóit* (Triebfeder), — ezeknek dinamikus hajtóereje pedig a hozzájuk tapadó *érzelmeinkben* van. Ezen törekvéseink legjellegzetesebb sajátossága az, hogy, mint minden törekvés, ők is bizonyos *irányba* terelik cselekvéseinket (Richtungseigenschaften). A jellem „rúgóinak“ rendszerét *Klages* a legnagyobb gondnal dolgozta ki s tette egyúttal az írástudomány (grafológia) tudományos alapjává. Két csoportba osztotta őket, egyfelől aszerint, amint „*oldó*“ vagy „*megkötő*“ jellegűek van, másfelől pedig „szellemi“; „személyes“ és „érzéki“ mivoltuk szerint vonta őket össze. Így aztán a következő táblázatot adja az emberi személyiségnek azon ősi impulzusairól, melyek indítékainkat szolgáltatják.

I. *A szellemi rúgók* között található. 1.) *oldó* jellegű impulzusok eredhetnek az einber „lelkesező képességéből“; ide tartoznak: az igazságszeretet (tárgyilagosság), az alakító impulzus (a szépség szeretete) és az igazságosság szeretete. — 2.) *Megkötő* jellegzetességek: az elméleti, esztétikai és erkölcsi értelmességéből fakadó ösztönzések.

II. *Személyes rúgók* gyanánt: 1.) az *oldó hatást* előidéző személyi odaadásnak („az érzelm mélysége“) egyes változatait találjuk *Klages* rendszerében. Ily változatok: a spontán önátadásnak, csodálatnak és tisztelőnek impulzusai, a természet-, hazaszeretet, az állatok és növények szeretete, az ősek kultusza, a kozmikus szeretet. — az én passzív egoizmusából eredő ösztönzések, pl. az óvatosság, bizalmatlanság, ravaszság, képmutatás stb., —

és végül az én reaktív-egoista állásfoglalásából eredő impulzusok: a makacsság, túlzott érzékenykedés, bosszúállás, gyűlölet, irigység stb. — 2.) A *megkötő hatású* impulzusok a személyi egoizmus és önérvényesítés alapösztönzéséből fakadnak és a következők: az én érvényesítésének egyre szélesebb kört kereső vállalkozási szellem, éikervágy, tettvágy, uralomvágy, az elismeretetésre és szerzésre törf természet stb., — viszont az én passzív önátadásából erednek a jóákarat, szelidség, hűség, melegsívűség impulzusai.

III. *Érzékiségünk* is szolgáltató cselekvésrűgőkat Klages szerint és ennek körén belül 1.) *feloldó jellegűek* az érzéki önátadás szükségletéből fakadó azon ösztönzések, melyeket életvágynak, a mámor vágyának, és a dolgokat értékelő s jutalmazó „érosznak“ nevezünk, — míg 2.) *megkötő jellegűet* mutatnak az érzéki élvezetvágýból merített impulzusok: az élvezetkeresésnek és a nemi életnek különböző ösztönzéseí. — *Hogy ezekből a különféle impulzusokból, melyek válnak jelleműnknek valódi alkotó elemeivé*, az más tényezőknek közreműködésétől függ. Ily tényezők a *jellemnek szerkezete és felépítésének terve* (tektonikája), amely meghatározza, hogy a fentebb elősorolt anyagból, vagyis ösztönzésekéből, melyek válhatnak a jellemnek valódi összetevővé; fűszempontok itt Klagesnél: az összetevők összhangja, továbbá érettsége. Bizonyos azonban szerzőnk szerint, hogy a felsorolt ösztönzések közül *nem mindegyik* válhat a valódi, szoros értelemben vett jellemnek alkotórészévé, igazi állandó indítékká és jellemvonássá, hanem közülök fűképen a „becsűleesség, hűség és megbízhatóság“, — míg a többi indítékok inkább csupán látszattulajdonságok a jellemben. — Klagesnek kísé túlzottan rendszerező áttekintése mellett, mely nem mutatja meg világosan, *mily viszony* áll fenn az ösztönzések és indítékok között és mi tesz valójában indítékká valamely impulzust, — a neveléslelektan céljaira hasznosabb forrásul használhatjuk Bagleynek művét (Educational Values) és belőle a személyiségben felfedezhető ösztönzésforrásokat a következő egymásutánban tekinthetjük át:

a) Gazdag ösztönzéseket nyűjt elsűsorban a személyiségnek *reflex- és ösztönvilága*. Az ösztönök nagy számából csupán néhányat emlíűnk fel annak megvilágítására, mely erős ösztönző hatások származhatnak személyiségűnknek ezen rétegeből (Busemann: Pädag. Psychologie. 1932. 14. kk. 11. Bagley: Educat. Values. 1926. 1. kk. 11.); ilyenek az ápoló és nevelő ösztön, valamint ennek ellentéte, a kitaszító és önállósító ösztön, a nemi ösztön, a vezető- és alkalmazkodó ösztön, az exhibíciós ösztön, a játék, a kíváncsiság, az utánzás ösztöne, stb., melyeknek végsű alapját az önérvényesítésben kell látnunk és ennek kettűs megnyilatkozásában: az alkalmazásban és ez alkalmazkodásban. Az összes reflexekből és ösztönűkből erős ösztönzések áradnak lelki életűnk középpontja: az öntudat és ákarat felé, felkínálva magukat létűnk minden pillanatában a kiválasztásra, az indítékká válás szerepére és ezen nagy motíváló erejűket annak az erős érzelmi töltésnek köszönik, mely bennűk van és őket szinte ellenállhatatlanná teszi. *Akarati életűnk és jelleműnk nagy része azon fordul, hogy reflexeink és ösztöneink milyen mértékben határozzák meg cselekvéseinket*, — mely mértékben válnak cselekvéseink *indítékaivá*, — még pedig *akár tudatos, akár nem tudatos* értékelés és elfogadás alapján. Az önnevelésnek és mások nevelésének életbevágó feladata az, hogy a nevelendű

személyiség egyfelől világosan megismerje ösztöneinek egész világát és annak ösztönzéseit, másfelől *értékkélete tárgyaivá* tegye őket, és csupán azokat engedje *indítékká* válni, amelyek a személyiség magasabbrendű céljaival, erkölcsi és értelmi világszemléletével egybhangzanak. Ennek a *szűrőnek* szerepét az értelemről irányított *értékkéletek teszik* alapját, melyeknek kialakítása a növendék lelkében elsőrendű fontosságú feladat a jellemnevelés számára.

b) Az ösztönök nagyon erős ösztönző hatással vannak elhatározásainkra. Hasonlóan nagy a *szokások* hatalma is. Szokásainkat „második természetnek” nevezzük és e nevet valóban meg is érdemlik azon nagy erejüknel fogva, mely csaknem felülmúlja a pusztá ösztönzés határait, és amely miatt a legtöbb esetben a megfelelő kiváltó inger jelentkezésére rögtön döntő indítékká válnak. Ez az oka annak is, hogy a szokások kialakítása a nevelésnek legfőbb célja *James* szerint. Minek köszönik a szokások ezt a nagy motiváló és meghatározó erőt? Annak, aminek az ösztönök: hogy működésük automatikus, azaz öntudatos irányítás és ellenőrzés *nélkül* indítják meg és bonyolítják le a cselekvést. Szokásaink *ellen* harcolni csak a legéberebb öntudatos ellenőrzés mellett és akarati erőfeszítés segítségével vagyunk képesek.

c) Indítékká válhatnak továbbá tudatéletünk oly ösztönző mozzanatai is melyekben az *értelmi elem* az uralkodó: az *eszmék, ismeretek*, és az ezekből alkotott *tapasztalatok és elvek*. Az ismeretek, melyeket önmagunkról és a világról alkotunk, az intelligenciának sokféle működése szerint, — az okok, célok, összefüggések, viszonyok ismerete a világ lehető jelenségei között *mindig* indítékává válhatik cselekvésünknek; az ilyen ismereteink és tapasztalataink mintegy „fogantyúk”, melyekbe kapaszkodva mozgathatjuk az események gépezetét, vagy jelek, melyek jelzik, hogyan kell a jelenségekhez alkalmazkodnunk. Tapasztalásainkból mi magunk a cselekvések számára irányító törvényszerűségeket, elveket szűrünk le, — vagy ilyen elveket kaphatunk már készen, közvetlen alkalmazás céljaira a nevelésben azoktól, akik az emberiség tapasztalatait és bölcsességét lényeges kivonatokban számunkra leszűrték, avégből, hogy a lehető legtökéletesebb és leggazdaságosabb alkalmazást, vagy alkalmazkodást lehetővé tegyék számunkra. Különösen a cselekvés erkölcsi elvei nagy fontosságúak abból a szempontból, melyet itt állandóan szem előtt tartunk; az indítványnyújtás szempontjából. Mindezen eszmék, tapasztalatok, erkölcsi elvek stb. azonban csak abban az esetben válnak ösztönző erőkből indítékká, ha megnyerik a személyiség *értékkéletben* kifejezett helyeslését és benső hozzájárulását, vagyis ha a jelentkező ismeret, vagy elv, vagy tapasztalás az alany számára valamilyen értéket, „jót” tükröztet, mely vágyát, törekvését felkelti, továbbá ha igaz, való és nem pusztán illúzió.

d) Az ismeretektől és eszméktől különböznek az *eszmények*, melyeknél nem az értelmi, hanem az érzelmi elem az uralkodó. Eszményeink, mondja *Lindworsky* (Willensschule, 1933.) onnan merítik indítéknyújtó erejüket, hogy egyfelől mélyen bele vannak ágyazva eszméinkbe és ismereteinkbe, másfelől erős érzelmeket indítanak meg bennünk és gyakorlati jelentőségük is van. Hasonló gazdag indítéknyújtó forrás gyanánt jelezhetjük a személyiség be-

állítódásait is. Ilyenek az egocentrikus, önző, vagy heterocentrikus, önzetlen és altruista, — a magaatadó, vagy tartózkodó, hűvös, — az elmélyülő, vagy felszínes, — a befelé, vagy a külső világ felé forduló, — alkalmazkodó, vagy merev stb. beállítódások, illetve ilyen vagy olyan beállítódású személyiségek. A nevelés elmélete és gyakorlata régóta ismeri az eszményekben rejlő nagy lendítő erős és igyekezett azt értékesíteni is. Néha azonban megelégedezni látszott arról, ami lényeges feltétele annak, hogy valamely felmutatott eszménykép valóban elhatározásokat váltson ki a növendékekből és ez az eszménykép érzelmi velejárója. Ha ez hiányzik, akkor a motiváló erő is hiányozni fog az eszményből, bármily gonddal történt is annak megrajzolása és az ifjú lélek elé vetítése.

e) Már az eddigi áttekintésből is kitűnt, hogy az *érzelmekekkel* külön is kell foglalkoznunk akkor, mikor az emberi cselekvéseket elemezzük és azoknak indítékait lehetőleg teljes megvilágításba akarjuk helyezni. Az érzelmek ugyanis különféle alakban jelenhetnek meg lelki világunk területén (Boda: Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása. Bp. 1926. 7. l.); t. i. vagy *kísérő jelenségek* gyanánt, mikor ugyanis más önálló lelki jelenséghez (pl. emlékekhez, tapasztaláshoz, eszményekhez, ösztönmegnyilvánulásokhoz) kapcsolódnak, vagy megjelenhetnek *önállóan* is; ez utóbbi esetben szervezetünk, személyiségünk egészének „hogylétéről” értesítenek bennünket, vagy egyes tendenciáink feszültségi, vagy gátoltsági viszonyairól. Az érzelmeknek a szerepe a lelki életben tehát nem csupán az, hogy „jelzik” az én hogylétét, egyes tendenciáink és törekvéseink gátoltságát, vagy könnyű és síma működését s így az önérvényesítésnek s a benne rejlő boldogságnak mintegy a feszültségmérő gyanánt szerepelnek; az érzelmek feladata ezeken túl még az is, hogy *ösztönzik* a személyiségek további reakciókra, tevékenységekre. Ez az ösztönzés abban áll, hogy minden kellemes állapotban megmaradni, és minden kellemetlentől szabadulni törekszünk s e törekvés lényünknek legmélyebben gyökerező tulajdonsága, tulajdonképpen magával az életösztönnel, vagyis az önérvényesítés östendenciájával azonos. Ezekből a megállapításokból a jellemnevelés problémakörére vonatkozóan azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az *érzelmek nevelésével* elméletileg is külön kell foglalkoznunk. Az érzelmek ugyanis a leghathatósabb ösztönzések gyanánt, mint a legjelentősebb erők csatlakoznak az ösztönökhöz, az eszményekhez stb. és megadják a nekik oly szükséges és nélkülözhetetlen érvényesítő erőt és nyomatékot. Azonkívül azonban mint *önálló indulatok* és *hangulatok* is jelentkeznek lelki életünkben és különböző tevékenységekre és viselkedésekre ösztönöznek bennünket. Mind a két esetben azt látjuk tehát, hogy az érzelmeket a legfontosabb *indítékforrás* gyanánt kell szentelnünk az érzelmek nevelésének is, mikor a jellemnevelésről és azon belül az indítékokról van szó.

Az előrebocsájtott elemzések azt a célt szolgálják, hogy belőlük a nevelés számára gyakorlati következtetéseket vonjunk le. Ezt a célt legjobban úgy érhetjük el, hogy először az *érzelmek*, majd az *akarat nevelésének* szempontjából hasznosnak mutatkozó tételeket állítjuk fel és hozzáuk összefüggésbe a jellemnevelés gyakorlati feladataival.

A jellemnevelés kérdése nagyrészt azon fordul, mennyire sikerül a személyiség életvezetésében a helyes és értékes indítékok uralmát biztosítanunk. Hogy, azonban a cselekvő élet helyes indítékainak ezen uralmát biztosíthassuk, elsősorban az *érzelmek világában* kell rendet és egyensúlyt biztosítanunk. Két fontos oldala van ennek a kérdésnek; az egyik „tartalmi” probléma: *mily érzelmeket* juttassunk uralomra a személyiség lelki életében, mily érzelmeket válasszunk ki és fejlesszünk — és melyeket kell visszafejlesztésre, elnyomásra, a tudatból való kiszorításra ítélnünk? A másik kérdés az érzelmek nevelésének „alaki” problémáját foglalja magában: hogyan kell biztosítani a növendék *érzelmi egyensúlyát és harmóniáját*? (az angol és amerikai pszichológusok „emotional stability”-je). Mind a két kérdésnek száalai egyesülnek az *önuralomban* és így az érzelmek nevelésének kérdésére is az önuralom célkitűzésével válaszolhatunk. Az *érzelmek nevelésénél* abból az alapgondolatból kell kiindulnunk, hogy az érzelmek és indulatok önmagukban még nem jelentenek roszságot és bajt az életben és a nevelésben; ellenkezőleg, minden nagy dolognak, magasabbra emelkedő emberi személyiségnek, jelentős cselekvéseknek az érzelmek nélkülözhetetlen összetevői, az élet lendületének, a termékeny alkotásnak és kiegyensúlyozott, boldog életnek alapfeltételei. Hová sorvadna az emberi lét, ha a szeretetben, lelkesedésben, türelemben, a szépért, jóért, igazért való rajongásban stb. rejlő *érzelmi* elemeket valamely láthatatlan kéz egyszerre kikapcsolná lelki életünkéből? — Nem az érzelmek önmagukban veszedelmesek tehát, nem is az érzelmek létezése alkotja a nevelésméletek gondját, hanem vagy bizonyos *érzelmek hiánya, elégtelensége, vagy az érzelmi élet rendeltenségei és túlzásai*, és az érzelmi életben mutatkozó *összeütőközések*. Az érzelmeknek a jellemre, és cselekvéseinkre vonatkozó hatásait is ebből a szempontból kell vizsgálat alá vonnunk: az érzelmeket sem kiirtani törekedni, sem teljesen szabadjukra hagyni nem volna helyes: az egyedüli helyes elv az *érzelmek kontrollja, az önuralom*. Az önuralom egyúttal szabályozza az érzelmeknek *indítékadó, motiváló* működését is. Ennek az alapelvnek részleteit a következő tettekbe foglalhatjuk:

a) *Bizonyos érzelmeknek elnyomása, a tudatból való kiszorítása*, vagy legalább mérséklése az az eszköz, melyre okvetlenül szükségünk van, hogy az érzelmi világunkon uralkodni tudjunk. Ez a körülmény természetesen csak úgy érthető, ha feltételezzük, hogy a növendék önmaga hajtja végre azokat a lelki tevékenységeket, melyekre itt szükség van, vagyis ki kell emelnünk; hogy a jellem- és érzelmvilág nevelését nem lehet más úton megvalósítani, mint az *önnevelés* útján. Itt valóban áll az a mon-

dás, hogy minden nevelés valójában csak másoktól megindított, de a személyiségtől magától továbbfolytatott és befejezett önévelés. A nevelőnek tehát rá kell mutatnia arra, milyen fontos személyiségünk kialakulásában érzelmeink ellenőrzése és az önuralom, — és arra, hogy ennek legelső eszköze bizonyos káros érzelmeknek a tudatból való kiszorítása, vagy legalább mérséklése. Ezzel megfosztjuk őket *indítékadó* szerepüktől és hatásosságuktól. Ilyen érzelmek és indulatok rendesen ösztöneink tevékenységéhez, vágyainkhoz, szenvedélyeinkhez szoktak kapcsolódni (harag félelem), de kapcsolódhatnak eszményeinkhez, ítéleteinkhez is (rajongás, fanatizmus) és oly hathatós ösztönzéseket nyújthatnak a cselekvésre, hogy ezen érzelmek és indulatok hatása alatt cselekvéseink, sőt egész életvezetésünk is állandó kedvezőtlen zökkenéseknek, viharoknak és zavaroknak eshetik áldozatul, ha érzelmi életünk nem rendezett és szabályozott. De ide tartozik *bármely* érzelem, mely *indulattá* és *indulatkitöréssé* fokozódhatik lelki életünk sajátos berendezkedése alapján. Tudjuk, hogy érzelmeink, a legszelídebbek és veszélytelennek látszók is, hirtelen megerősödhetnek, gyorsan és átmenet nélkül felfokozódhatnak és egy viszonylagos egyensúlyi állapotból erős izgalmi állapotba ragadhatják át személyiségünket. Ilyenek a haragnak, a lelkesedésnek, a fájdalomnak ú. n. felindulássá emócióssokká, vagy nagy indulattá váló viharai (v. ö. *Boda, i. m. 9. kk. ll.*), melyeket azért néz rossz szemmel a nevelés, mert a személyiség, bennük vergődve, elveszíti önuralmát, nem ura többé mozgásainak, cselekvéseinek és oly alacsony zűrzavaros életformákra süllyed, amelyek megfosztják a helyes cselekvés lehetőségétől; megzavarják az értelem helyes értékítéletét, a fantáziát s az egyéniségnek a mozgások felett való uralmát. Ezért óvnak bennünket a sztoikus és epikureus bölcsek az indulatok uralmától épúgy, mint a keresztény aszkézis és önlegyőzés hősei. Kérdés, hogyan, mily tényezők hatása alatt alakulhatnak át közepes erősségű érzelmeink ily „lelki viharokká“ indulatokká? Az általános lélektan azt a felvilágosítást nyújtja, hogy ily erős izgalmi állapotok és indulatkitörések bármely érzésünkből eredhetnek, ha az *én*-nek általános állapotait kísérő érzések *ingerei* igen hevesek, — vagy ha az egyes alaptendenciák között nagy a *zavar*, vagy ez utóbbiak hirtelen felszabadulnak; — de *nem* erősödhetnek közvetlenül indulatokká azok az érzéseink, melyek *más lelki tartalmakhoz* (pl. egy szemlélethez, eszméhez) kapcsolódnak. Ez utóbbiaknál még más tényezők beavatkozása is szükséges ahhoz, hogy a kísérő érzelmek indulatokká fokozódjanak. Így pl. egy más személlyel való találkozásunk heves indulatra ragadhat bennünket akkor, ha *eszünkbe* jut (asszociáció) az a sértés, mellyel bennünket illetett. Valamely pusztá, közömbös szemlélet azonban még nem alkalmas erős indulatok kiváltására. Ezen részletek szem előtt tartása azért szükséges

a nevelés lélektana és gyakorlata számára, mert az indulatokká váló érzelmek leküzdése, vagy mérséklése csakis a fent említett tényezők és körülmények *meggátlásán* keresztül lehetséges. Viszont az is kitűnik az indulatok természetéből, hogy lelki életünknek e zavarai és egyensúlyvesztései nem *tartós és állandó*, hanem csupán *átmeneti* jellegűek és épen ezért nem oly veszedelmesek, mint az (alább tárgyalandó) szenvedélyeink; a nevelésben mégis nagy súlyt kell helyezni rájuk és velük kapcsolatosan lelki életünk fegyelmezett harmóniájára.

A neveléslelektannak még tovább is kell azonban mennie és fel kell ismernie a növendékek *érzelmi típusait* is, hogy kellő tanácsokkal szolgálhasson az érzelmek nevelésére. A francia lélektani irodalom különösen kedveli az *emocionális* (érzelmes) és *aktív* típusok szétválasztását; nálunk az *indulatos és szenvedélyes* ember típusainak megkülönböztetése vált közhasználatúvá (v. ö. *Heymans és Wiërsmá* műveit. I. *Fröbes*, Lehrb. der experim. Psych. II. 3. kiad. 1929. 432. kk. U. — *Boda*: Az érzelmi élet, stb. 1926. 14. kk. II.). Az *indulatos típusú* személyiség jellegzetességeit az itt jelzett irodalom alapján a következőkbe foglalhatjuk:

Az indulatosságra hajló személyiséget meg lehet ismerni arról, hogy valamely ingerre erős megrázkódtatással válaszol, ez a sajátossága állandóan visszatér; az erős megrázkódtatás okozta izgalom nála sokszor akkor is tart még, mikor az okozó körülmények már rég megszűntek; általában nincs nála arányban a felkeltő ok nyomában támad izgalommal. Az ilyen személyiség az „érzelem embere“, nem számító, nem ravasz, *nem szokott az önmagán való uralkodásra*; közvetlen, őszinte; rabja ugyan a pillanatnyi felindulásoknak, de általában inkább józanul cselekvő, gyakorlati és realista egyén. Egész énjét nem könnyen olvasztja fel valamely eszmény szolgálatában, nem fanatikus; érzései, emóciói alig befolyásolják a valósággal szemben való állásfoglalását, vagy embertársai iránt táplált igazi érzéseit; általában alkalmazkodó, a közösségbe és társadalmi életbe beolvadó ember, — oly típus tehát, akiben *Kretschmer* „eiklothim“ vérmérsékletének képviselőjét ismerhetjük fel.

Kérdés, mily álláspontot foglal el ezen érzelmi törvényekkel szemben a nevelés gyakorlata? Különösen fontosnak látszik az a kérdés, vajjon a gyermek- és ifjúkorban mi a teendő az érzelmek és indulatok nevelése terén? Kétségtelen, hogy az ösztönökből s a lelki élet mindenféle más köreiből fakadó indulatok és érzelmek *leküzdése* nem tartozik a könnyen megoldható feladatok közé, különösen ha az érzelmek nagyfokúak és nagyon erősen, szervezeten mutatkoznak, egy szenvedély (pl. iszákosság) keretében, — viszont e küzdelem elsőrangú szükséglete minden önuralomnak és jellemnevelésnek. Az a kérdés tehát, hogyan, mily eljárásokkal lehet egy érzelmet, vagy indulatot a tudatból kiszorítani?

a) Valamely indulatnak, érzelemnek a tudatból való kiszorítása csak úgy

történhetik, ha megszüntetjük azt a pszichés okot, melyből az illető érzelem közvetlenül ered. Ez nem történhetik meg tudatos erőfeszítés nélkül. Ha azonban tudatosan ráeszmélünk a meglévő s lelkünket betöltő érzelemre, továbbá arra az impulzusra, okra, szükségletre, vágyra stb., amely előidézte, már félig nyert ügyünk van. *Spinóza* mondja valahol, hogy indulatainkat már is legyőzhetjük azzal, hogy tudatosan szemléljük és elemezzük őket: aki figyelmét arra koncentráltja, hogy ő most haragszik és elemezni kezdi lelki-állapotát, máris föléje kerekedett a kedvezőtlen állapotnak. Még inkább kiszorítja az indulatot a lélekből az az állásfoglalás, hogy „nekem feladatom legyőzni a haragot”; vagyis egy új szükséglet (egy „quasi-szükséglet”) terem- tésével új impulzust adva a személyiségnek, alkalmat adunk neki arra, hogy ezt az előbbivel ellentétbe hozva, az előbbi tudatból valóságos lelki energiá- val kiszorítsa. Ebben az állásfoglalásban is megmutatkozik az értelem kö- zépponti helyzete és szerepe egész lelki életünk irányításában. A „keli”, a „kö- telesség”, az „erény”, az Isten fogalmai és az eszmények is, új szükségletet és impulzust teremtenek a cselekvés számára. Az indulat-szükségletet és im- pulzust ezáltal egy új, a „valódi”, a „helyes” szükséglet, vágy, és impulsus váltotta fel és így sikerült a személyiségnek az indulaton uralkodnia és e győzelemmel az önuralmat magában fejlesztenie. Hogyan formulázható tehát az indulatkiszorításnak elve? Röviden így: *ráeszmélés és új impulzus (ten- dencia) nyújtása és üdvös gátlások létesítése*. Ezt az utat követhetjük pl. a harag és (indokolatlan) félelmek leküzdése terén. Természetesen, mint külső nevelői ráhatás, hozzájárulhat még az indulatkiszorítás a belső és egyéni feladatának sikeres megoldásához a nevelők *példaadása* is, továbbá megerő- sítheti a növendék törekvéseit az önuralomra még az is, ha pl. a félelem tárgyát valami kellemes következménnyel *kapcsoljuk össze* (asszociációs se- gítség). De ezeken a teljesen belső eszközökön kívül van még egy más módja is az érzelem, vagy indulat elfojtásának, mely a gyakorlatban szintén na- gyon ajánlatos: ez az indulat *külső kifejezésének* megakadályozása. Mint a mai „kifejezéstudomány” (*K. Bühler*) rámutat, az indulatkifejezés megakadá- lyozása azért hat erősen magának az indulatnak visszafejlesztésére, mert az indulat és annak mozgásos kifejezése *egyetlen energiás folyamatot* alkot és így a külső kifejezés megakadályozásával arra kényszerítjük a lelki energiát, hogy más irányba terelődjék, vagy lelkünkön át. Mindezekhez természetesen *akarati erőfeszítés és gátlások önkéntes beiktatása szükséges*, melyek nélkül önuralom el sem képzelhető.

b) Hogy az érzelmek és indulatok világán teljes uralomra szert tehessünk s azt jó irányba vezethessük, ahhoz nemcsak egyes érzelmek elnyomására van szükség, hanem az értékes, nemes érzelmek *felkarolására és kifejlesztésére* is. „A kedély- mozgalmak és érzelmek jelentősége abban van, hogy hatalmas erővel hatnak az értelemre és az akaratra, őket nem csupán élénk tevékenységre ösztönözve, hanem segítve is arra, hogy örömmel és kedvvel, érdeklődéssel és kitartással szenteljék ma- gukat a kitűzött célnak. Ha tehát az erkölcsi eszmék a kedély talajába hullanak, kitűnő táplálékra találnak. Az erények job-

ban fejlődnek a meleg szívben, mint a hideg értelemben és akaratban. Ennélfogva álíthatjuk, hogy egy összhangzatos, jól kifejlesztett, mély kedély erőt, hőt, elevenséget, tökéletességet ad az erkölcsiségnek. (Huber: Die Hemnisse der Willensfreiheit. 2 kiad. 65. l.).

Elsenhans (Psychologie der Einwirkung, 1918. 27. l.) első helyre teszi az érzelmek nevelésében azt az eljárást, mikor bizonyos érzelmeknek *szabad kifejlődést engedünk*. Ez a nevelői eljárás az érzelmek természetén alapszik: minden érzelmenek meg van a maga pályája, kifejlődési menete, tetőződése és hullámának lassú, vagy gyors elmúlása. Vannak esetek, mikor a helyes eljárás azt parancsolja, hogy egyes érzelmeknek biztosítani kell ezt a szabad kifejlődést, hogy kifejthessék motiváló erejüket. Ilyen pl. a lopásból eredő *lelkismeretfurdalás*: a nevelői bölcsesség azt javasolja, hogy túlzottan korai büntetéssel ne gátoljuk meg az így keletkező erkölcsi érzések tisztító, javító erejét. Más példa: Régi tapasztalat bizonyítja, hogy a *hála* érzelme könnyen az ellenkezőjébe csaphat át, ha a növendéket figyelmeztetjük a háladatossággal kötelezettségére és arra az okra, amely miatt hálnaknak kell lennie. A bölcs nevelő ezen esetben is az érzelem szabad kifejlődését, hullámzásának akadálytalan mozgását igyekszik biztosítani, hogy az érzelem megerősödjék, és hatóerejét teljesen kifejtsen. Ide tartozik az az eset is, mikor egyes érzelmeket elég nevükön nevezni, hogy feltámadjanak és indítékadó szerepet töltsenek be; ez az eset azonban nem azonos a képzetek, vagy gondolatok érzelmekeltő erejének esetével.

Még pozitívabb erejű az a másik eljárás, melyet különösen a mai „kifejezéstán“, ez a modern lélektani tudományág alapoz meg: ez az érzelmek *kifejezése* s ezzel erősségükben való fejlesztése. A helyes érzelmek *kifejezéseinek* is tág teret kell engednünk, e kifejezések lehetőségeit elő kell mozdítanunk és fokoznunk, annak a fentebb említett összefüggésnek értelmében, melyet „a kifejezés törvényének“ nevezhetnénk el. E törvény szerint a kifejezés nemcsak hogy megerősíti az alapját tevő érzelmet, hanem azt valósággal provokálhatja is. Az öröm, a lelkesedés, a szeretet stb. viselkedésformáiban rejlő becses érzelmi elem csak nyer és gazdagodik azzal, ha minél gazdagabb (őszinte) formanyelven nyilatkozik meg. A *szép* kifejezés előnyeiről és veszélyeiről (üres szölamok) az esztétikai nevelésben kell szólni.

Ide tartozik a *siker* pedagógiai hatása is (James). Első önlegyőzési és önnevelési kísérleteinket csak kezdetleges siker szokta kísérni. Bármily csekély sikert ér is el azonban a növendék, azt nem szabad figyelmen kívül hagyni a nevelőnek, még kevésbbé kisebbiteni. A siker emléke nagyon bátorító, erősítő hatással van mindenkire, leginkább pedig a gyermekekre és ifjúra; az újratekzés, a lelkes folytatás nagyon sokat köszön azoknak a kis győzelmeknek, melyeket a növendék kivívott és a nevelő elismerésével koszorúzott. Az érzelmek fejlesztéséhez végül a *gondolkozás, képzelet és tapasztalás* munkája is hozzájárulhat. Vannak látványok, jelenetek az emberi életben, melyek feledhetetlen benyomást tehetnek reánk és egész életünkre elhatározó bélyeget üthetnek (a vallásos élet erre számtalan példával szolgál). Az ilyen tapasztalatok ezen erejüket az érzelmi velejárónak köszönik s viszont mély és tartós érzel-

meket keltenek. A gondolkodás pedig az eszmék és eszmények kialakításával fejleszti érzelmi világunkat: a felebaráti szeretet, pl. csak nyer mélységben és motiváló erőben, ha értelmünk beléhatol és feltárja annak ngyszerűségeit.

c) Meg kell kísérelni egyes érzelmek *szublimációját*.

A „szublimáció“ kifejezése eredetileg Freud pszichoanalízisének irodalmába tartozott, de ma már általában polgárjogot nyert a nem-analitikai lélektanban is. Azt az eljárást jelenti, hogy egyes nem kívánt érzelmek lelki energiáját magasabb erkölcsi síkon felhasználjuk s így az illető érzelmeket átalakítsuk. A gyűlölet pl. nem értékes indulat és ezért az erkölcsi nevelés rendszerében vagy kiküszöbölendő, vagy átalakítandó. Kirtani azonban nem lehet az érzelmi folyamatokat és sokszor az egyszerű elfojtás kísérletei sem vezetnek eredményre; ilyenkor kerülhet a sor az érzelmek, indulatok szublimálására. A gyűlölet szublimálása az a fordulat, mikor ezt az indulatot a világban, vagy önmagunkban található *rossznak* gyűlöletévé alakítjuk át, ami ugyanaz, mint a jó szeretetének visszája. Ez az (ön-) nevelői eljárás magában foglalja, legalább is kezdetben magában kell foglalnia az érzelmek *kifejezéseinek* kezelését is: először a gyűlölet kifejeződését kell (a mi példánk szerint) a „rossz“ ellen fordítani a szublimáció érdekében. Ugyancz áll az *ösztönélettel* kapcsolatos érzelmekre is; ezeket is részint elnyomni, részint kifejleszteni, részint pedig szublimálni kell a nevelés végső céljai érdekében.

d) *A nevelők, a szülők s általában a környezet szerepét* az érzelmek nevelésének feladatában meghatározni nem könnyű. Az érzelmek neveléséhez valóban „művészet“ kell, a kellő pillanatnak, a kellő eszköznek és magatartásnak gyors és mintegy az ösztön biztonságával való mérlegelése és megtalálása, melynek a nevelőben való kifejlesztéséhez aligha lehet kész „receptekkel“ szolgálni. Mégis lehetséges azonban, a nevelői gyakorlatból eredő általános tanácsokkal szolgálni. Ily tanácsadással kíván szolgálni újabban *I. S. Terry* (Training the emotions. Feeling and Emotions. The Wittenberg Symposium. 1928. 400—417. l.) aki 16 pontba foglalja össze mindazokat a külső és belső indító erőket, körülményeket és eljárásokat, melyek a növendékek érzelmeinek nevelésében egyáltalában szerepet játszhatnak. Követelményei között vannak maguktól értetődő kívánalmak és csupán a legnagyobb általánosságban jelzett nevelő eszközök is; ezért csupán azokat említjük fel Terry tételei közül, melyek lélektanilag megalapozottabbak. Ezeken kívül saját megfigyeléseink és tapasztalásunk köréből is fűzünk hozzájuk bizonyos megállapításokat. Ilyenformán az érzelmek nevelésében a nevelőknek a következő elveket ajánlhatjuk követésre:

A nevelőnek *ismernie* kell a növendékek érzelmi életét, ennek típusait és egyéniségeit. Ez nem könnyű feladat; sokkal nehezebb megismerni a gyermek szívét, mint értelmét. A gyermek ugyanis nem nyilvánítja érzelmeit úgy, és akkor, amint és amikor a felnőtt; érzelmi megnyilvánulásai gyakran tévedésbe ejthetik a felnőtteket; e lelki világ azonfelül változó és átalakuló

világ (utánzások). Látszólag kiesiny okok nagy hatással lehetnek a gyermek érzésvilágára és nagy csalódás és félreismerés volna azt hinni, hogy a szótlan és magábavonult gyermeknek nincsenek érzései, vagy indulatai. Mindezen és még más nehézségek sem tarthatják vissza a nevelőt a gyermekek érzelmi világának buzgó tanulmányozásától és annak folytonos elemzésétől. — A mélyreható megismerés mellett a nevelőnek valódi *taktikusnak és diplomátának* is kell lennie az érzelmekre ható nevelés eszközeinek kiválogatásában. Látszólag közömbös eljárások rendkívül nagy hatást válthatnak ki a növendékekből. Sokszor fenyeget a „kompenzáció“ veszélye is, vagyis hogy a növendék titokban helytelen érzelmek keltésével kárpótolja elveszített örömeit. Mint már *Fénelon* és *Rousseau* is kívánták, egyesítenie kell személyében a szelidséget és erélyt, az érzelmes odaadást és okosságot (sőt bizonyos ravaszságot); főképen igyekeznie kell megnyerni a gyermekek bizalmát és az iskolai élettel szemben való helyes beállítódásuk kialakulását. A tanító s nevelő jó példáját már említettük, mint az érzelmek nevelésének egyik fontos feltételét. Ehhez járul a tekintély szükségessége is. Egyik legfontosabb kellék az említeteken kívül még az is, hogy a nevelő eltalálja azt a *pszichológiai pillanatot*, mikor a növendék érzelmeinek alakulásába hatásosan és eredményesen bele lehet avatkozni s amikor a nevelő tevékenysége nem váltja ki esetleg épen az ellenkező hatást, mint ahogyan szükséges volna. A jellemnevelés eszközei és eljárásai sokkal változatosabbak, mint az értelmi vagy testi nevelés műveletei; jobban kell alkalmazkodniok az egyénhez. Végül a nevelőnek azt a meggyőződést kell kialakítania magában, hogy ha valahol, akkor épen az érzelmek nevelésében hatástalan a puszta szó és az erkölcsi intelem. Épen ez utóbbiak válthatják ki a nevelő céljaival ellenkező hatásokat és viszik a nevelés ügyét az eredménytelenség kátyujába. A személyes példa mellett szükség van a folytonos *gyakorlásra, az oktatásra és tanulásra* is az érzelmek nevelésében, hozzákapesolva ezeknek hatásaihoz a növendék *tapasztalásait*, különösen a kellemes a kellemes és sikeres tapasztalást. Az erkölcsi, vallási és hazafias oktatás *alkalmat és késztetést* nyújt a megfelelő érzelmek keletkezésére. (Félreismerni azonban nem szabad az oktatás hatásait és hatásait: az eszmények mindig többet nyújtanak érzelmi téren is, mint az eszmék.) Az *esztétikai érzelmek nevelésére* különös gondot kell fordítanunk, (művészeti oktatás és a beleértés elősegítése), mert a szépérzéknek és ízlésnek fejlesztésével egyúttal az erkölcsi érzék és ízlés is nyer mélységben és könnyű felindíthatóságban. A *társas viselkedéseknek* megfelelő szociális érzelmek kialakulására az iskolai és otthoni nevelés számos alkalmat nyújt, valamint a tanulónak a növendékekkel való személyes és bizalmas érintkezése is. (L. *Borbély András* könyvét: Gondolatok az érzelmi élet nevelése köréből. 1936. — *M. Gillet*: L'éducation du coeur, 1918. E művekben helyes gyakorlati útmutatásokat találunk az érzelmek nevelésének *további részleteire* vonatkozólag. *Gillet* szép fejtegetései közül kiemelkednek a következők: A keresztény és pogány szeretet. A flirt. A szellemi erőfeszítéstől való félelem, stb.).

(Folytatjuk.)

Várkonyi Hildebrand dr.